

JOHANAS HEINRICHAS ABICHTAS

APIE PATYRIMO RIBAS¹

Poreikis moksluose ir gyvenime įtvirtinti pastovius principus dar niekuomet nebuvo taip stipriai jaučiamas, kaip mūsų dienomis. Tačiau tikrųjų šaltinių, iš kurių juos turėtume paimti, iki šiol nerasta.

Tiesa, yra *idealistų*, kurie, panašiai kaip vorai, mano, kad visą tiesų pagrindą gali išgauti iš savęs. Bet jie jau dėl to darosi įtartini, kad gali pakilti tik iki minties apie neegzistuojančius objektus. Nes yra tam tikrų objektų, kurių sąvokas (vaizdus) laisvai susikuriame grynu, be jokios jų būties, įsivaizdavimu.

Šių priešininkai, kurie tėra *empirikai*, verti tiek pat mažai pasitikėjimo, kai mums pataria atsidėti tik patyrimui ir liepia tikėti, kad esame ne tiek maščiančios būtybės, kiek veikia nepirrašytos lentelės, kuriose daiktai, visiškai būdami savo pačių prigimties stimulus, turi įgauti išraišką.

Didesnį svorį turi teiginiai tų, kurie mums nurodo, jog tiesų šaltinis yra tiek žmogaus sielos prigimtis, tiek ir patyrimas. Nes mes tikriausiai jų abiejų dėka įgyjame tam tikrų žinių: pirmųjų iš dalies dėl to, kad mūsų siela ne tik veikiant daiktams tampa žinias kuriančia jėga, bet tokią jau turi būti dėl savo pačios prigimties (priešingu atveju dėl tokio poveikio ir kiti daiktai būtų siela ir mintis); iš dalies dėl to, kad mūsų žinių apie daiktų formas gamtoje šaltinis yra tik mintis, be to, kad formos, kaip ir daiktų tvarka, ryšiai ir santykiai, kaip žinome, neveikia, taigi jie negali mums atsiskleisti mus veikdami. Žinių įgyjame taip pat patyrimu: nes toks vaizdinių įvairumas, be to, jų pastovumas, įrodo, kad jie, suformuoti ne vaizduotės, jokių būdu negali kilti tik iš pačios visuomet vienodos sielos prigimties, bet jų šaltinis turi būti daiktų, kurie kinta ir vienas paskui kitą atsiskleidžia mūsų protui, įvairovė.

¹ 1805 m. rugsėjo 15 d. Vilniaus universiteto mokojo personalo akademiniam posėdyje J. H. Abichtas skaitė pranešimą „Apie patyrimo ribas“. Šio lotynų kalba skaityto pranešimo, išversto į lenkų kalbą, santrauka buvo paskelbta literatūros ir mokslo savaitraštyje, *Gazeta literacka Wileńska*, 1806 m., Nr. 4—5. Versta iš šio leidimo. Vertė R. Plečkaitis.

Tarus, kad taip yra, mums dar lieka išspręsti sunkiausią klausimą, būtent: kokios rūšies žinių gauname iš pirmojo, o kokios rūšies — iš antrojo šaltinio? Atsakymą neabejotinai atrasime, tiksliai nagrinėdami patyrimo ribas; jo svarbai pripažinti reikia ne daugiau įžvalgumo, kaip atskleisti jo skirstymą į bendrąją ir specialiąją dalis, t. y. apibrėžiančias patyrimo ribas atskiruose moksluose. Autorius tuo tarpu apsistos ties bendrąja dalimi.

Taigi nereikia stebėtis, kad mokslininkų nuomonės apie patyrimo galią yra tokios įvairios, kad vienu nuomonė prieštarauja kitų nuomonei, nes, terminą „patyrimas“ vartodami įvairiomis reikšmėmis, jie tiek mažai vienas kitą supranta ir sutaria; tačiau aišku, kad iš įvairių jo reikšmių turi sekti įvairūs teiginiai.

Vis dėlto yra dvi pagrindinės šio termino reikšmės, viena kitai priešingos; tiesą sakant, trečioji reikšmė yra viduryje tarp jų ir jas savitarpyje jungia.

Pasak pirmosios, patyrimas, būdamas mokytojas, kuriam esame pašaukti atsidėti, yra *visuma daiktų, kurių poveikį patiriame*. O pasak antrosios, patyrimas yra įgytas pasireiškimas, kurio padedami galime kalbėti apie daiktus; tuo būdu jis yra *visuma patyrimu įgytų žinių, kurių dėka daiktai mums pasireiškia*. Pagaliau trečioji reikšmė iš esmės seka iš pirmosios šio termino reikšmės; pasak jos, patyrimas yra ne kas kita, kaip pergyvenimas išpūdžio, kurį daiktai daro mūsų protui. Trumpumo dėlei praleisime daugybę specialių reikšmių, kurias apima dvi pirmosios reikšmės, ir tuoj pat pereisime prie klausimo: kurios iš šių reikšmių turime laikytis, kad apie patyrimo ribas galėtume nustatyti ką nors priimtina? Jei, sako autorius, akivaizdžiai turime tikslą pasekti šias ribas (t. y. tikslus jų žinojimas mums užtikrins, kur turime eiti ir koku keliu žengti, kai kalbama apie teisingą ir protingą daikto pažinimą), tai tuoj pat seka atsakymas, kad šiuo ypatingu atveju turime laikytis tikrosios reikšmės, taigi patyrimo ribų klausimą reikia pertvarkyti taip: kokie yra intelekto, širdies ir valios fenomenai, kuriuos turime priskirti vien tik poveikio, kurį iš daiktų gauna sielos jėga, pergyvenimui? Apgalvotai sakome — *vien tik mūsų patyrimui*, nes jam atsiveria du kiti tokių fenomenų šaltiniai, t. y. sielos prigimtis ir menas², kurie, be to, abu, kaip lygiai iš jų išplaukiantys fenomenai, su juo yra taip glaudžiai susiję, kad mūsų tyrime patyrimo atžvilgiu retai arba bent ne taip tiksliai, kaip dėtų, gali būti nagrinėjami vieni nuo kitų atskirai. Iš to kilo, kad mokslininkai taip skirtingai sprendė apie patyrimo galią ir jam priskiria daugiau, negu teisingai gali tvirtinti, nes, kaip minėjome, tai, ką sielos prigimtis, menas ir patyrimas kartu sukelia, tą jie, suklaidinti jų junginio, priskyre pačiam patyrimui.

² Terminą „menas“ J. H. Abichtas vartoja mokėjimo ką nors daryti prasme, vokiškuose raštuose vartodamas terminą *die Kunst*. Antai „Filosofijos enciklopedijoje“ jis kalba apie kalbos, auklėjimo meną. Šiame pranešime jis turi galvoje filosofavimo meną, t. y. teisingų žinių įgijimą jo siūlomu pažinimo būdu. *Vert. pst.*

Terminu „sielos prigimtis“ suprantame amžinus vidinius *dėsnius*, prie kurių sielos jėgos yra prisietos kartu su jos savais sugebėjimais, kurių dėka ji priima poveikius šių, o ne kitų daiktų; o pavadinimu „menas“ žymime pagal sumanymą gaminamą produkciją.

Kas kyla iš šių trijų šaltinių, savitarpyje skiriasi šiuo būdu: kas priklauso nuo mūsų meno, tas yra mūsų galioje iki pat jo tikrumo; o kas priklauso tik nuo daikto prigimties, tas yra atsitiktinis, ir reikia abejoti, ar jis suderinamas su tiesa ir ar naudingas geram gyvenimui, ar ne?

Žinios, kurios kyla tik iš sielos prigimties, yra visuomet tos pačios, tarnauja visų daiktų pažinimui, jos vienodos visų žmonių ir jų visumai yra paprastos ir abstrakčios; o kokio pobūdžio yra tos žinios, kurias gauname tik patyrimu, pasakysime žemiau.

Taip pat turime atkreipti žvilgsnį į tų trijų šaltinių ryšį. Ir tada išeis pirmiausia, kad patyrimo, paimto atskirai nuo intelekto prigimties, visai nesti, bet kad pirmasis būtinai reikalingas antrojo, nors tik taip, kad patyrimas atskirai nuo jo niekuomet neegzistuoja (nes mūsų intelektas visur ir visuomet yra apsuptas daiktų, kurių poveikius patiria). Tačiau taip pat tai, kas gamtoje esti glaudžiai susieta, intelakte galime išskaidyti ir nagrinėti atskirai, ir taip privalome elgtis su tais trimis principais, jei apie juos norime spręsti įprastai, tikėdamiesi gero rezultato; antra, kad netgi menas savaime yra niekas, o būtent kaip menas tirti tiesą vienodai reikalingas tiek sielos prigimties, tiek ir patyrimo pagalbos. Čia nedėstysime, kuriam tikslui ir kokiems atvejams tai reikalinga. Tik pereisime prie kai kurių formulavimų kaip nuosprendžių, liečiančių patyrimo ribas apskritai, užnugario, praleisdami iki šiol pateiktus įrodymus ir paaiškinimus.

1. Patyrimas nėra širdies (jutimo galios), nė valios (noro galios), bet vien tik intelekto (pažinimo galios) sfera — ir tokia plati, kad jokia ją sudaranti galia čia nesudaro išimties.

2. Kaip kokio nors kito daikto jėga atsiranda ne tik esant svetimam poveikiui, traukos arba atostūmio jėgai, taip ir mūsų intelektas ne patyrimo dėka pavirsta pažinimo jėga, o šioji — jutimu, supratimu, samprotavimu ir protu. Taigi ne patyrimui esame dėkingi, kad mūsų intelektas kuria ir formuoja tokias įvairias pažinimo rūšis, kurias jis, kaip jutimas, supratimas ir t. t., sugeba pateikti ir formuoti, bet tai priklauso vien tik nuo jo prigimties.

3. Mūsų intelektas tiesiog nieko daugiau iš patyrimo neima, tik pojučius, t. y. nukreipimą įvairiapusiškai ir labiau apibrėžtai veiklai, negu toji, kuri kyla tik iš pačios jo prigimties, ir tokioje veikloje esti priverstas pateikti visiškai apibrėžtą bei savitą pažinimą.

4. Kiekvienas pažinimas, kiek jis išplaukia iš paties patyrimo, yra tiek savitas, kad mums nieko negali padaryti labiau žinomu, o tik atskirą daiktą — tokį, koks jis buvo patyrimo ir stebėjimo momentu.

5. Neturime daikto jutimiškumo bendrojo pažinimo, tuo mažiau — viršjutimiškumo, kaip tik iš patyrimo kylančio bendrojo pažinimo, netgi ne tik paimto iš patyrimo kartu su intelekto prigimtimi; bet filosofavimo

menas būtinai privalo šito imtis. O bendrosios sąvokos sudaro tuos principus, kurie ypač neišvengiamai reikalingi apsvarstyti ir atrasti tiesai, sisteminti mokslams ir kurti geram bei laimingam gyvenimui.

6. Tiesiogiai ir betarpiškai patyrimu mums nieko daugiau neatskleidžia, kaip tik daikto jutimiškumas. O viršjutimiškumą, taigi jo formas ir vidų, t. y. metafiziškumą, galime pažinti patyrimu tik tarpiaiškai. To negalėtų būti, jei jutimiškumas tikrai neatskleistų su juo susijusio viršjutimiškumo, vadinasi, jei mums nebūtų duota jokių amžinų tikrų principų, kurie nurodytų, kaip jutimiškumas jungiasi savitarpyje ir su koku viršjutimiškumu, arba, kas yra tas pat, kokį jis nurodo viršjutimiškumą. Tačiau šie jungimo dėsniai mums negali būti duoti patyrimo, nes 1) jie dėl to iš jo tiesiogiai nekyla, kad jie neapima nei daikto jutimiškumo, nei atskirybių pažinimo, bet tik bendriausias žinias; 2) taip pat jų negalima įgyti patyrimu tarpiaiškai arba samprotavimais, nes, jiems tarpininkaujant, pažinime einame nuo jutimiškumo prie viršjutimiškumo, vadinasi, bet kuriame tarpiaiškame pažinime juos privalome turėti iš anksto.

Iš to seka, kad jie kyla tik iš proto prigimties, vadinasi, daikto viršjutimiškumą pažįstame iš dalies patyrimu, iš dalies šiais iš sielos prigimties kylančiais dėsniais, ir kai ketiname taip pažinti, ypač galime pažinti meno padedami.

7. Nei mūsų žinojimo tiesų, nei šių tiesų pripažinimo neįgyjame tik pačiu patyrimu, bet pirmąsias įgyjame intelekto dėsnų dėka, o antrąjį — samprotavimo menu.

8. Taip pat ne patyrimu, bet ypatingo meno dėka įgyjamas tas mūsų žinojimo, kaip lygiai sprendinių, išvadų aiškumas, taigi akivaizdus ir stiprus įsitikinimas, kuris kyla iš nuodugnaus pažinimo.

9. Panašiai veltui tariamės su patyrimu, ar mūsų teisingas pažinimas atitinka daiktus, kokie jie yra savyje, ar neatitinka.

Iš viso to seka: ar taip pat filosofavimas apskritai turi kokią nors vertę ir koku būdu ją gali turėti? Taigi:

10. Jei, vadovaujami tik patyrimo ir sielos prigimties, negalime užsitikrinti protingų, t. y. bet kuriuo atžvilgiu tobulų žinių ir pojūčių, tai turime kviestis pagalbon šio dalyko meną, kuris šiuo atveju yra filosofavimo menas; yra akivaizdu, kad patyrimo ribos numato filosofavimo meną kaip neišvengiamai reikalingą.

11. Tačiau filosofavimo menas neįmanomas, jei jo nepagrįsime daiktų, kuriuos galime pažinti, justai, kurių norėti, aukščiausiais principais, o tokių principų visiškai negalima įgyti patyrimu (formulavimas 6), vadinasi, bet kuris filosofavimas, arba protingų žinių (t. y. mokslo) siekimas, turi prasidėti nuo tobulo mūsų pačių, būtent nuo mūsų sielos prigimties, pažinimo, kad šioje prigimtyje atskleistų tuos principus ir įsitikintų jais visais ir kiekvienu, paimtu atskirai.

12. Tačiau iš to, kas aukščiau pasakyta, išaiškėja, kad, pasitikėdami tik pačia sielos prigimtimi, netgi pasiūkę į pagalbą meną, neįstengsime įgyti jokio kokio nors egzistuojančio objekto pažinimo, bet kad tobulam pažinimui sukurti reikia tiksliai stebėti daikto jutimiškumą, paskui pa-

žintam daikto jutimiškumui pritaikyti tuos aukščiausius principus arba taip pat įgytas žinias apie daiktą, pažintą jutimiškumą apsvarstyti pagal stebėjimo dėsnius, o viršjutimiškumą — pagal tuos aukščiausius principus, arba samprotavimo taisykles; pagaliau kad iš tokiu būdu įgytų teisingų atskirų žinių formuojame taip pat aukščiausias patyrimo taisykles ir t. t.

Klausimas, kokių būdu atskleisti sielos prigimtį, esant dabartiniam tyrimų lygiui, neišsprendžiamas. Tačiau iš to akivaizdu, kad ši prigimtis, nebūdama joks jutimiškas objektas, kuri būtų galima pažinti paprastu stebėjimu, patyrimu iš viso negali būti pažinta, kad, vis dėlto pažinta kaip egzistuojanti, ne tik turi būti pateikta mintyje, patyrimu, t. y. tarpinškai, arba privalo būti pripažinta samprotavimo būdu, taigi kad sielos jutimiškumą turime apimti vidiniu stebėjimu ir klausti: *kokį sielos viršjutimiškumą jis neklystamai nurodo?*

Šiuo keliu, arba jokių kitu, eidami, atskleidžiame šią prigimtį, pagal kurią turime gyventi, vykdydami švenčiausią iš visų nuosprendžių. Nes tikriausiai mažiau išorinių daiktų, kaip veikiau tos mūsų vidinės prigimties, kuri visuomet kiekviename iš mūsų yra vienoda ir amžina, paskirtis — visur daiktams viešpatauti ir juos valdyti, taip pat kaip dabar žmogus pasaulyje tarsi kokiam veidrodyje visuomet mato, jaučia labiau save, negu kitus daiktus, to nori ir tuo parodo, kad jo paskirtis — *pačiam savyje būti viskuo visame, kas egzistuoja.*